مهم‌ترین جایگزین پروتئینی سفره پر کشید

گرانی در ایستگاه شیر و ماست

کیمیا ملکی: **قیمت یک بطری شیر پرچرب یک‌لیتری در نمونه‌های بازار، از ۱۶۰ هزار تومان در ابتدای شهریور به ۲۰۷ هزار و ۹۰۰ تومان در آبان ۱۴۰۵ رسید. این اختلاف نزدیک به ۳۰ درصدی، پیش از تصمیم تازه درباره شیر خام ثبت شد. کارگروه تنظیم بازار در ۲۷ آبان نرخ پایه خرید شیر خام را در دامداری کیلویی ۶۸ هزار تومان تعیین کرد؛ ۷ هزار و ۵۰۰ تومان بیشتر از نرخ پایه پیشین. این تصمیم به‌خودی‌خود قیمت تازه‌ای برای ماست، پنیر یا شیر بسته‌بندی تعیین نمی‌کند. پرسش این است که بهای بعضی اقلام پیش از تصمیم رسمی با چه مبنایی بالا رفت و خریدار از کجا باید بداند کدام نرخ معتبر است؟ اهمیت این پرسش به قفسه فروشگاه محدود نمی‌شود. برای خانواده‌ای که پیش‌تر خرید گوشت قرمز را کمتر کرده، گران‌تر شدن شیر و ماست یعنی یکی دیگر از راه‌های تأمین پروتئین سفره هم پرهزینه‌تر شده است.**

روی قفسه چه چیزی گران شد؟

نرخ پایه ۶۸ هزار تومانی، در مقایسه با نرخ اردیبهشت برای شیر خام با همان چربی پایه و در همان محل تحویل، حدود ۱۲.۴ درصد بالاتر است. اختلاف قیمت بطری شیر پرچرب در نمونه ثبت‌شده از شهریور تا آبان، ۲۹.۹ درصد بود. این دو درصد را نمی‌توان به‌سادگی با هم مقایسه کرد: اولی تغییر دو نرخ پایه در دامداری است و دومی تغییر قیمت نمونه‌ای از یک فرآورده در خرده‌فروشی، در بازه‌ای دیگر. برای محاسبه سهم شیر خام از گرانی محصول نهایی، نرخ واقعی خرید کارخانه، کرایه حمل و سهم ماده اولیه از بهای تمام‌شده لازم است.

داده فراگیرتر هم نشان می‌دهد فشار قیمت‌ها پیش از تصمیم آبان وجود داشت. در مهر ۱۴۰۵، شاخص قیمت گروه شیر، پنیر و تخم‌مرغ نسبت به مهر سال قبل حدود ۱۵۴ درصد بالاتر بود. این عدد، تغییر قیمت یک گروه آماری در فاصله یک‌ساله است؛ نه نرخ گرانی هر قلم لبنیات و نه میزان افزایش قیمت در یک ماه. بررسی میدانی بازار، در مقابل، جزئیات ملموس‌تری از قیمت چند کالا نشان می‌دهد، اما نمی‌توان نتیجه آن را به همه فروشگاه‌ها و نشان‌های تجاری تعمیم داد.

شیر کیسه‌ای نمونه مهمی برای نظارت است. در بررسی بازار، قیمت شیر کم‌چرب کیسه‌ای ۹۰۰ گرمی از ۸۴ هزار تومان در شهریور به ۱۴۳ هزار تومان در آبان رسید؛ حدود ۷۰ درصد اختلاف. برای اینکه روشن شود فروش به این قیمت با نرخ مصوب مغایرت داشته یا نه، باید مشخصات دقیق بسته، درصد چربی و نرخ معتبر در روز فروش را تطبیق داد. قیمت مصوب شیر کم‌چرب را هم نباید ملاک داوری درباره یک بطری شیر پرچرب قرار داد.

در مورد ماست، وزن بسته بخشی از ماجراست. یک دبه دوکیلویی ۲۲۸ هزار تومانی در نمونه شهریور، به‌ازای هر کیلو ۱۱۴ هزار تومان تمام می‌شد. یک دبه ۱.۸ کیلویی ۳۲۷ هزار و ۸۰۰ تومانی در نمونه آبان، کیلویی حدود ۱۸۲ هزار تومان هزینه داشت. این دو لزوما محصول یک تولیدکننده نیستند. مقایسه قیمت هر کیلو به خریدار کمک می‌کند هزینه واقعی انتخابش را بسنجد، اما برای اندازه‌گیری رشد قیمت یک محصول مشخص، باید همان کالا را در دو مقطع دنبال کرد. در همان بررسی، پنیر یواف ۴۰۰ گرمی بسته به نشان تجاری با قیمت‌هایی پایین‌تر و بالاتر از نمونه شهریور عرضه می‌شد؛ نشانه‌ای از اینکه مسیر قیمت همه اقلام یکسان نبود.

طرف سوم مذاکره؛ خریدار

دامدار برای فروش محصولی مذاکره می‌کند که نمی‌تواند آن را مدت زیادی نگه دارد. کارخانه هم مشتری شیر خام است و افزایش هزینه خرید، به‌خودی‌خود به معنای سود بیشترش نیست؛ به‌ویژه اگر انتقال هزینه به قیمت فروش، مشتری را به خرید کمتر وادارد. در خبرهای مربوط به مذاکرات، پیشنهادهای دو طرف روشن است اما معلوم نیست توان خرید خانوار با چه داده‌ای در تصمیم نهایی سنجیده شده است. توافق فروشنده و خریدار شیر خام می‌تواند تکلیف معامله میان آن‌ها را روشن کند؛ سنجش پیامد آن برای مصرف‌کننده، کار تنظیم‌گر است.

این سنجش فقط با اعلام قیمت انجام نمی‌شود. ممکن است یک بسته شیر نرخ مصوب داشته باشد، اما خریدار آن را در فروشگاه پیدا نکند یا فقط بسته‌ای با وزن و قیمت متفاوت در دسترسش باشد. فروشندگان در میدانی آبان از تغییر پیاپی فهرست قیمت شرکت‌های پخش و گرایش بعضی مشتریان به بسته‌های کوچک‌تر یا خرید با فاصله بیشتر گفته‌اند. این روایت‌ها آمار کل کشور نیستند، اما نشان می‌دهند چرا باید مقدار و دفعات خرید را هم در کنار قیمت دید.

۳هفته میان توافق و تصویب

یکی از اعدادی که در پرونده گرانی لبنیات چند بار تکرار شد، ۶۰ هزار و ۵۰۰ تومان بود. در ۲۷ اردیبهشت ۱۴۰۵، این رقم به‌عنوان نرخ هر کیلوگرم شیر خام با چربی پایه ۳.۲ درصد در دامداری تعیین شد. در ابلاغیه ۱۹ خرداد، همین رقم برای شیر خام در کارخانه مبنای قیمت‌گذاری چهار قلم لبنیات تنظیم‌بازاری قرار گرفت. طبق آن ابلاغیه، شیر کیسه‌ای کم‌چرب ۹۰۰ گرمی ۸۴ هزار تومان، شیر بطری کم‌چرب یک‌کیلویی ۹۸ هزار تومان، پنیر یواف ۴۰۰ گرمی ۲۰۳ هزار تومان و ماست دبه‌ای دوکیلویی ۲۲۸ هزار و ۷۰۰ تومان قیمت داشت. یکسان بودن عدد در دو اعلام، تفاوت محل تحویل را از بین نمی‌برد؛ نکته‌ای که برای مقایسه هزینه خرید کارخانه اهمیت دارد.

در ۳ آبان خبر توافق اولیه دامداران و صنایع لبنی برای تغییر نرخ منتشر شد: کیلویی ۶۸ هزار تومان در دامداری و ۷۰ هزار تومان در کارخانه. توافق صنفی، مصوبه لازم‌الاجرا نبود. پس از نشست ۱۳ آبان، مدیرعامل اتحادیه تعاونی‌های لبنی اعلام کرد که مبنای محاسبه همچنان ۶۰ هزار و ۵۰۰ تومان است و افزایش قیمت در آن مقطع مجوز تازه‌ای ندارد. در همان روزها، گزارش‌های میدانی از تغییر قیمت بعضی محصولات در فروشگاه‌ها حکایت داشتند. در ۱۸ آبان نیز رقم ۷۰ هزار و ۸۰۰ تومان به‌عنوان برآورد کارشناسی نرخ شیر خام مطرح شد؛ عددی که خود مصوبه نبود.

در ۲۷ آبان کارگروه تنظیم بازار با نرخ ۶۸ هزار تومان برای هر کیلوگرم شیر خام استاندارد با چربی پایه ۳.۲ درصد در دامداری موافقت کرد. به‌ازای هر یک‌دهم واحد درصد چربی بیشتر یا کمتر، ۸۵۰ تومان به نرخ اضافه یا از آن کسر می‌شود. کرایه حمل نیز بر عهده کارخانه است. بنابراین، رقم ۷۰ هزار تومان که در مذاکرات اولیه برای تحویل در کارخانه مطرح شد، نرخ مصوب نهایی نیست. زمان اجرای نرخ تازه هم یک هفته پس از ابلاغ کتبی است، نه یک هفته پس از انتشار خبر تصمیم.

بازنگری در یک نرخ پس از دو هفته، به‌خودی‌خود تناقض نیست؛ ممکن است برآورد هزینه‌ها تغییر کرده یا مذاکرات تازه به نتیجه رسیده باشد. آنچه هنوز نیاز به توضیح دارد، مبنای تغییر نرخ و وضع قیمت‌ها در فاصله میان مذاکره و ابلاغ است. کارخانه‌ای که پیش از ۲۷ آبان قیمت فروشش را تغییر داده، شیر خام را در همان دوره با چه نرخی خریده بود؟ پاسخ را باید در تاریخ و مبلغ فاکتور خرید و سایر هزینه‌های تولید جست‌وجو کرد. مصوبه تازه به‌تنهایی نه دلیل افزایش قیمت‌های قبلی را توضیح می‌دهد و نه درباره رعایت نرخ مصوب در یک فروشگاه حکم می‌دهد.

چرا درخواست افزایش نرخ تکرار می‌شود؟

قیمت شیر خام پیش از آبان هم چند بار تغییر کرده بود. در مهر ۱۴۰۳، نرخ هر کیلوگرم شیر خام در دامداری ۱۸ هزار تومان ابلاغ شد. در اردیبهشت ۱۴۰۴، قیمت خرید تضمینی به ۲۳ هزار تومان رسید و در آذر همان سال، وزیر جهاد کشاورزی نرخ ۲۹ هزار و ۵۰۰ تومانی را اعلام کرد. با تغییر سیاست ارزی نهاده‌های دامی، نرخ توافقی ۴۶ هزار و ۵۰۰ تومان در دامداری برای اجرا از اول بهمن اعلام شد. پس از آن، نوبت به نرخ ۶۰ هزار و ۵۰۰ تومانی و سپس تصمیم آبان رسید. این اعداد جهت حرکت قیمت‌ها را نشان می‌دهند، اما همگی یک نوع نرخ نیستند: قیمت خرید تضمینی، توافق صنفی و نرخ مصوب را نباید بی‌توضیح در یک ردیف گذاشت.

دامداران در توضیح درخواست تازه، از گران‌تر شدن خوراک دام و اثر نرخ ارز بر هزینه تأمین نهاده‌ها گفته‌اند. هزینه دستمزد، نگهداری و تأمین سرمایه در گردش هم در حساب دامداری می‌نشیند. در کارخانه، علاوه بر بهای شیر خام، هزینه فرآوری، بسته‌بندی، نگهداری سرد و توزیع مطرح است. اگر در یک مثال فرضی، شیر خام نیمی از بهای تمام‌شده یک محصول را تشکیل دهد، افزایش ده‌درصدی نرخ خرید آن، با فرض ثبات سایر هزینه‌ها، بهای تمام‌شده را ۵ درصد بالا می‌برد. در عمل، سهم شیر خام در یک بطری شیر و یک بسته پنیر یکسان نیست و بقیه هزینه‌ها هم ممکن است هم‌زمان تغییر کنند. به همین دلیل از فاصله میان رشد نرخ شیر خام و قیمت قفسه نمی‌توان میزان سود کارخانه را محاسبه کرد.

پرسش دیگر این است که چرا بازبینی نرخ عمدتا هنگام درخواست افزایش مطرح می‌شود. ارزان شدن مقطعی یک نهاده لزوماً کل هزینه تولید را پایین نمی‌آورد؛ همان‌طور که گران شدن یک قلم، به‌تنهایی اندازه افزایش موجه نرخ را تعیین نمی‌کند. اگر اجزای محاسبه و زمان بازبینی مشخص باشد، می‌توان دید کدام هزینه چقدر تغییر کرده و آیا مجموع آن‌ها افزایش نرخ را توجیه می‌کند یا امکان اصلاح رو به پایین هم وجود دارد. چند نرخ صعودی نیز برای این حکم که قیمت شیر خام هیچ‌وقت پایین نمی‌آید کافی نیست.

از بطری چهارم تا جای خالی گوشت

با قیمت‌های ثبت‌شده برای شیر پرچرب، خرید چهار بطری در ماه در شهریور ۶۴۰ هزار تومان هزینه داشت. در آبان همان خرید ۸۳۱ هزار و ۶۰۰ تومان تمام می‌شد. خریدار با بودجه قبلی می‌توانست سه بطری به بهای ۶۲۳ هزار و ۷۰۰ تومان بردارد. این یک مثال است، نه برآورد خرید ماهانه مردم. بااین‌حال نشان می‌دهد چگونه ممکن است خانواده برای شیر حتی کمی کمتر خرج کند، اما یک‌چهارم شیر کمتری به خانه ببرد. مبلغی که در دفتر هزینه ثبت می‌شود، همیشه همه تغییر سفره را نشان نمی‌دهد.

در خرداد ۱۴۰۵، یک برآورد صنفی سرانه مصرف سالانه لبنیات را برای سال ۱۴۰۳ بین ۵۵ تا ۶۰ کیلوگرم و در زمان اعلام کمتر از ۴۰ کیلوگرم عنوان کرد.

چون جزئیات روش محاسبه همراه این ارقام منتشر نشده، نباید از آن‌ها درصد قطعی افت مصرف در کشور را استخراج کرد. داده‌های بودجه خانوار تصویر مشخص‌تری از یک گروه به دست می‌دهد: در سه دهک پایین مناطق شهری استان تهران، میانگین مصرف سالانه شیر، ماست، پنیر و کره به‌ازای هر خانوار، از ۱۳۰ کیلوگرم در دوره ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۶ به ۱۰۴ کیلوگرم در دوره ۱۳۹۷ تا ۱۴۰۳ رسید؛ یعنی حدود ۲۰ درصد کمتر. این رقم مربوط به خانوارهای همان گروه است، نه سرانه کل کشور.

در مورد گوشت قرمز، بازخوانی داده‌های هزینه و درآمد خانوار نشان می‌دهد متوسط مصرف ماهانه هر خانوار ایرانی از حدود ۲.۸ کیلوگرم در سال ۱۳۹۰ به ۱.۲۵ کیلوگرم در سال ۱۴۰۳ رسیده است؛ کاهشی حدود ۵۵ درصدی. در همان سه دهک پایین مناطق شهری استان تهران نیز میانگین مصرف سالانه گوشت قرمز در دو دوره یادشده از حدود ۱۲ به ۶ کیلوگرم برای هر خانوار رسید و مصرف نان بالا رفت. افت هم‌زمان گوشت و لبنیات در این گروه، شاهدی بر جانشینی گسترده یکی به‌جای دیگری نیست؛ نشان می‌دهد محدودیت خرید به یک قلم ختم نشده است.

لبنیات می‌تواند در سفره‌ای که گوشت کمتری دارد، بخشی از پروتئین را تأمین کند و منبع کلسیم باشد؛ اما از نظر آهن، جایگزین کامل گوشت قرمز نیست.

امکان همین جایگزینی نسبی هم به قیمت و دسترسی بستگی دارد. وقتی بودجه خانواده برای خرید شیر و ماست هم محدودتر می‌شود، روی آوردن به اقلام سیرکننده و ارزان‌تر ممکن است بخشی از کالری سفره را جبران کند، اما لزوماً پروتئین و ریزمغذی‌های ازدست‌رفته را برنمی‌گرداند.

سخن پایانی

برای سنجش اثر مصوبه آبان، ۲ چیز باید کنار هم دیده شود: هزینه‌ای که دامدار و کارخانه برای تولید می‌پردازند و مقداری که خانوار هنوز توان خریدش را دارد. اولی با انتشار اجزای بهای تمام‌شده روشن‌تر می‌شود و دومی با رصد مقدار و دفعات خرید.

انتشار فهرست به‌روز اقلام تنظیم‌بازاری، مشخصات هر بسته و تاریخ اجرای نرخ، به خریدار امکان می‌دهد برچسب قفسه را با قیمت معتبر مقایسه کند. اگر قرار است از مصرف نیز حمایت شود، دسترسی دهک‌های پایین به لبنیات پایه و استمرار توزیع شیر مدارس را باید با تعداد دریافت‌کنندگان و مقدار خرید یا توزیع سنجید، نه فقط رقم بودجه. تصمیم ۲۷ آبان تکلیف یک نرخ را روشن کرد، اما درباره توان خرید مردم چیزی نمی‌گوید. برای خانواده‌ای که کمتر گوشت می‌خرد، فاصله میان سه بطری و چهار بطری همان بخشی از پرونده گرانی است که در جدول قیمت شیر خام دیده نمی‌شود.

